

LÄRARHANDLEDNING

Att återvända till livet

Inledning

I *Att återvända till livet* berättar Dina och Jovan Rajs om sina liv efter Förintelsen och andra världskriget. Boken är skriven som en parallellhandling där vi får ta del av deras tankar, känslor och ensamhet efter kriget, men också av mötet med varandra och hur de så småningom återvänder till livet.

Syftet med boken är att svara på en fråga som Dina och Jovan en gång fick när de föreläste för elever. Frågan var: "Hur blev ni hela?". Genom boken får vi följa deras väg mot att bli hela igen och tillsammans med dem fundera över *om* och i så fall *hur* en människa kan ta sig vidare från fruktansvärda händelser, men också över hur viktigt det är att vi tillsammans värnar alla människors lika värde och demokratiska rättigheter. Att minnas och att fortsätta sprida kunskap om Förintelsen och dess följder är något som blir allt viktigare när vi återigen i Sverige, Europa och världen, ser krafter som vill motverka det demokratiska samhälle som vi i skolan har till uppgift att värna.

Dina och Jovan Rajs kom till Sverige 1968 med sina två barn. Dina är arkitekt och författare och Jovan är professor emeritus i rättsmedicin och författare. De kom till Sverige som arbetskraftsinvandrare från Jugoslavien. Det här är deras egna berättelser och som med alla ögonvittnesskildringar, är de subjektiva till sin natur. I undervisningen är det viktigt att se den här typen av berättelser som en del av de källor som används i historieundervisningen. Enskilda individers berättelser bidrar till att visa människorna bakom siffror och fakta och fyller på så vis en viktig funktion i förståelsen av både vår gemensamma historia och vår samtid. Samtidigt är det viktigt att skapa en förståelse för att detta just är två individers berättelser om sina upplevelser och att det finns en skillnad mellan subjektivt och objektivt berättande, en skillnad som elever kan ha svårt att själva ha med sig in i läsningen och som därför behöver lyftas fram i undervisningen. Detta utan att förringa berättelserna som vi här så generöst får ta del av.

Vi tror att den här boken är lämplig att använda från och med grundskolans årskurs 9 och i gymnasiet kurser, men självklart beror det på elevernas förkunskaper och läsvana. I den här lärarhandledningen har vi samlat förslag på hur du kan arbeta med boken före, under och efter läsningen. Här finns även ett persongalleri för att hjälpa eleverna under läsningen och en översikt av metoder som kan användas. Det finns i lärarhandledningen uppgifter som syftar både till att arbeta med innehållet och att göra textanalyser. Vi hoppas att du genom lärarhandledningen ska finna inspiration och idéer till hur du kan arbeta med den angelägna boken *Att återvända till livet*.

Anna Windirsch och Johanna Martinez-Conde

Vad säger LGR-11 och Gy-11

Skolan har ett tydligt uppdrag att verka för demokrati och mot förtryck och förföljelser. Genom att läsa *Att återvända till livet* erbjuds eleverna möjligheten att reflektera kring vad som kan hända när vi delar in människor i vi och dem och hur viktigt det är att värna om vår demokrati och alla människors lika värde. I Läroplanens övergripande mål och riktlinjer ges skolan i uppdrag att se till att varje elev:

- Kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter.
- Respekterar andra människors egenvärde och integritet.
- Tar avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling, samt medverkar till att hjälpa andra människor.
- Kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen.

Förmågor som tränas ur LGR-11

Genom att arbeta med uppgifterna i lärarhandledningen tränar eleverna sin förmåga att, inom ämnet svenska:

- Formulera sig och kommunicera i tal och skrift
- Läsa och analysera skönlitteratur och andra texter för olika syften
- Anpassa språket efter olika syften, mottagare och sammanhang
- Söka information från olika källor och värdera dessa

... och i ämnet samhällskunskap:

- reflektera över hur individer och samhällen formas, förändras och samverkar. uttrycka och värdera olika ståndpunkter i till exempel aktuella samhällsfrågor och argumentera utifrån
- fakta, värderingar och olika perspektiv
- reflektera över mänskliga rättigheter samt demokratiska värden, principer, arbetsätt och beslutsprocesser.

... och i ämnet historia:

- kritiskt granska, tolka och värdera källor som grund för att skapa historisk kunskap

Förmågor som tränas ur Gy-11

Genom att arbeta med uppgifterna i lärarhandledningen ges eleverna möjlighet att utveckla, inom ämnet svenska:

- Förmåga att tala inför andra på ett sätt som är lämpligt i kommunikationssituationen samt att delta på ett konstruktivt sätt i förberedda samtal och diskussioner.
- Förmåga att läsa, arbeta med, reflektera över och kritiskt granska texter samt producera egna texter med utgångspunkt i det lästa.
- Kunskaper om genrer samt berättartekniska och stilistiska drag

... och i ämnet samhällskunskap:

- Kunskaper om demokrati och de mänskliga rättigheterna, såväl de individuella som de kollektiva rättigheterna, samhällsfrågor, samhällsförhållanden samt olika samhällens organisation och funktion från lokal till global nivå utifrån olika tolkningar och perspektiv.
- Kunskaper om historiska förutsättningar betydelse för dagens samhälle samt om hur olika ideologiska, politiska, ekonomiska, sociala och miljömässiga förhållanden påverkar och påverkas av individer, grupper och samhällsstrukturer.
- Förmåga att söka, kritiskt granska och tolka information från olika källor samt värdera källornas relevans och trovärdighet.

... och i ämnet historia:

- Förmåga att använda en historisk referensram för att förstå nutiden och för att ge perspektiv på framtiden.
- Förmåga att söka, granska, tolka och värdera källor utifrån källkritiska metoder och presentera resultatet med varierande uttrycksformer.

Korta fakta

För att bättre förstå bokens innehåll finns här korta beskrivningar och förklaringar till ord, begrepp, platser, personer, företeelser och händelser som omnämns i boken. Ta upp dem tillsammans innan läsningen eller dela ut till eleverna att ha bredvid sig under läsningen, eller gör både och, för att ge eleverna bättre förutsättningar att tillgodogöra sig innehållet.

Antisemitism – är ett begrepp som började användas på 1860-talet och då innefattade hat och fientlighet mot semitiska folk, t.ex. judar, araber och assyrier. Sedan början av 1900-talet används antisemitism bara för att beskriva fientlighet, fördomar och diskriminering mot judar.

Bergen-Belsen – var ett koncentrations- och krigsfängeläger i Tyskland under andra världskriget. Ett koncentrationsläger är ett läger där människor hölls fångna för att de utgjorde ett hot mot regimen eller på grund av deras etniska, nationella, religiösa, klassmässiga eller politiska tillhörighet. De flesta av de som vistades där hade inte begått något brott utan hölls där för att de var oönskade eller för att de av regimen ansågs opålitliga. Livsvillkoren var svåra för de som hölls fångna där.

Josef Mengele – var en nazistisk läkare i koncentrationslägret Auschwitz mellan 1943–1945. Han var den läkare som avgjorde vilka judar som skulle föras till gaskamrarna när de kom till lägret. Han utförde även fruktansvärda experiment på fångar t.ex. försökte han ändra brun ögonfärg till blå genom bläckinjektioner, han opererade ut olika organ ur kroppar för att se vad som hände, han dödade människor genom att injicera kloroform i hjärtat för att kunna utföra försök med färskt lik. Försöken utfördes utan bedövning och de som överlevde hans experiment blev svårt skadade.

Josip Broz Tito – var en jugoslavisk och kommunistisk regeringschef och sedan också president i Jugoslavien efter andra världskriget. Tito ville skapa en nation, där de olika folkslagen som under andra världskriget bekämpat varandra, enades.

Kapo – var fångar i koncentrationslägren som fick till uppgift att hjälpa lägerledningen t.ex. genom att vakta de andra fångarna.

Kommunism – är politiska idéer som utgår från Karl Marx. Grundtanken i kommunismen är ett klasslöst samhälle där allt ägs gemensamt och fördelas efter behov. I de länder där kommunism genomförts har landet blivit en diktatur. Exempel på kommunistiska länder är Sovjetunionen och Kina.

Mänskliga sköldar – är civilpersoner som tvingas skydda strategiskt viktiga platser t.ex. byggnader och broar. Ofta används kvinnor och barn för uppgiften och det blir omöjligt för motståndaren att inta platsen utan att döda och skada dessa personer. Att använda sig av mänskliga sköldar är ett krigsbrott.

Nürnbergrättegångarna – var tillsammans 13 rättegångar där ledande personer som begått krigsförbrytelser under andra världskriget stod åtalade. Bland annat åtalades läkare, jurister och höga officerare inom SS.

Partisan – en partisan är en person som bekämpar en fiende, ofta en ockupationsarmé, genom t.ex. sabotage. Under andra världskriget fanns det en partisanrörelse i Jugoslavien.

Raoul Wallenberg – var en svensk affärsman och diplomat som under andra världskriget räddade tiotusentals ungerska judar. Han skyddade judar i byggnader som räknades som svenskt territorium och gav dem skyddspass. Han tillfångatogs 1945 av den sovjetiska armén och dog 1947 i sovjetisk fångenskap. Han är nu hedersmedborgare i flera länder och gator och byggnader har uppkallats efter honom för de insatser han gjorde under Förintelsen.

Socialism – en ideologi som växte fram i Europa under 1800-talet på grund av de stora skillnaderna i lön, arbets- och livsvillkor som fanns mellan människor som arbetade (proletärer) och de som ägde t.ex. fabriker och mark (kapitalister). I socialismen finns tanken att de som arbetar ska få större del av vinsten för de varor som säljs som ett resultat av deras arbete. I socialismen menar man också att det är bättre att vi tillsammans löser ekonomiska och sociala problem än att var och en ska göra det själv.

Theresienstadt – var ett koncentrationsläger och judiskt getto i nordvästra Tjeckien.

Persongalleri

För att underlätta läsningen av boken för eleverna finns här ett persongalleri med Dinas och Jovans familjemedlemmar och släktingar.

Dina

Den 12 april 1941 ockuperas Dinas hemstad Ruma i Jugoslavien av Tyskland. Hon befrias 1945 och återvänder då till Jugoslavien. Dina får tillsammans med Jovan två barn, **Enci** och **Maja**.

Mamma Lea – Lea är Dinas mamma. Hennes föräldrar dödas under Förintelsen. De enda av hennes släktingar, utöver den närmaste familjen, som överlever är hennes bror **Ziga**, hennes moster **Olga** och två av hennes kusiner.

Pappa Misa – Misa är Dinas pappa. Han hålls som krigsfånge under andra världskriget i Tyskland och återförenas med sin familj efter kriget.

Mila – Dinas lillasyster som föds efter kriget. Hon får sitt namn efter den moster som dött under kriget.

Moster Mila och hennes man **Endre** – mamma Leas lillasyster. Hon och hennes man tar gifttabletter och dör innan de ska transporteras till Auschwitz.

Farmor och farfar – flyr med Dina och hennes mamma och överlever på så sätt andra världskriget. En tid efter kriget bor de tillsammans med Dinas familj. Farmor dör 1949 och farfar dör strax därefter.

Ziga – Dinas morbror, kämpar under kriget i motståndsrörelsen och är utbildad maskiningenjör.

Erzi – Dinas faster som bor i Sverige. Efter kriget skickar hon paket till familjen med kläder. Hon kommer till Sverige under kriget för att hennes son skulle opereras av svenska läkare. Tyvärr överlever inte sonen, men familjen blir kvar i Sverige. I Sverige får hon dottern **Karin**, Dinas kusin.

Jovan

14 april 1941 intas Petrograd, Jovans hemstad och han får flytta till ett uppsamlingsläger för judar. Han befrias 8 maj 1945 i lägret Theresienstadt. Jovan får tillsammans med Dina två barn, **Enci** och **Maja**.

Pappa Hugo – Hugo är Jovans pappa. Han äger en bokhandel innan kriget, men avrättas i Belgrad 1941 i en skog dit han förts i tron om att han ska arbeta där.

Mamma Enci – Enci är Jovans mamma. Hon gasas ihjäl i Belgrad 1942 i en mobil gaskammare.

Djurica – Jovans storebror – gasas ihjäl i Belgrad 1942 i en mobil gaskammare.

Moster Juci och hennes serbiske man **Braca** – hos dem bor Jovan efter kriget.

Mirko – Jovans kusin som är några månader äldre än Jovan. Son till Juci och Braca.

Seka – Jovans kusin. Dotter till Juci och Braca.

Anci – Jovans mammas kusin som överlever Auschwitz. Ancis man Miki dör i gaskammaren. Innan dess tog Anci och Miki hand om Jovan när han, nio år gammal, kom ensam över gränsen till Ungern.

Franja – Jovans morbror, läkare.

Metaspråk – textanalys:

I arbetet med boken lämpar det sig att arbeta med en del textanalytiska begrepp för att ge eleverna ett metaspråk och tankemönster som hjälper dem att beskriva texter och att förhålla sig till dem. Här lyfter vi några av de mest centrala för arbetet med just den här boken. Läraren kan själv välja hur dessa används i undervisningen beroende på vilka förkunskaper eleverna har. Begreppen kan lyftas fram allteftersom och exemplifieras med hjälp av boken, eller gås igenom i början av läsningen, för att eleverna sedan ska kunna använda dem självständigt i sina resonemang.

berättarperspektiv – det perspektiv ur vilket författaren väljer att berätta sin historia. Vanligast att använda är *förstapersonsperspektiv* där berättelsen berättas i jag-form, *tredjepersonsperspektiv* där berättelsens karaktärer och deras handlingar beskrivs utifrån med han-hon-hen och slutligen *den allvetande berättaren* som kan röra sig fritt i tid och rum och beskriva karaktärerna både utifrån och inifrån.

epilog – ett (ofta fristående) slutord som används för att ge läsaren en bild av vad som hände efter det att berättelsen avslutats

faktum (plural fakta) – ett säkert konstaterat sakförhållande. Motsats till fiktion.

fiktion – något uppdigt eller påhittat. Motsats till faktum.

gestaltning – att visa utan att berätta rakt ut, exempelvis när vi förstår hur en karaktär känner utan att författaren egentligen berättat det

liknelse – ett bildspråk där ett begrepp klargörs med ett annat. Liknelsen skiljer sig från metaforen genom att det klart utsägs vad något liknar eller är som.

metafor – ett bildligt uttryck för att säga något

objektiv – saklig eller opartisk. Motsats till subjektiv.

parallellhandling – två berättelser äger rum samtidigt, ofta på olika platser, men ibland även för att ge olika perspektiv på samma händelse. Ofta möts de två berättelserna så småningom, eller går ihop för att sedan åter gå isär, men ibland hålls de helt åtskilda.

prolog – en förtext som ger en bakgrundsbild och ger läsaren den kontext, eller det sammanhang, hen behöver för att förstå texten

subjektiv – personligt färgad, partisk, möjligen ensidig. Motsats till objektiv.

tema – vad det som berättas handlar om på ett djupare plan

vittneslitteratur – en genre inom litteraturen där författaren själv varit vittne till en, ofta traumatisk, händelse eller situation. Begreppet myntades på 1970-talet av Elie Wiesel, själv en överlevande av Förintelsen och användes från början just för litteratur som skildrar Förintelsen, men har vidgats och innefattar idag vittnesskildringar från många olika mörka perioder i mänsklighetens historia.

vittnesskildring – en beskrivning av hur en enskild person upplevt en situation eller historisk händelse

Metoder

Vi har delat in boken i tre delar för att underlätta en naturlig läsindelning. Till varje del finns frågor. Det finns också förslag på uppgifter att göra före och efter läsningen. Nedan följer förslag på metoder som kan användas vid läsningen av boken. Du väljer vilka du använder och när, beroende på vilken grupp du har framför dig och vilka förmågor just denna grupp elever behöver träna mer på. Metodvalet kan också skilja sig åt mellan elever i samma grupp, beroende på vilka behov som finns.

Metoderna finns nedan kort sammanfattade i bokstavsordning. För mer inspiration kring hur du kan använda läsloggen som redskap rekommenderar vi artikeln *Läsloggen – ett tankeredskap* av Gunilla Molloy som du hittar i Läslyftets Läs-och skrivportal.

EPA

EPA (enskilt-par-alla) innebär att eleven först samlar sina tankar *enskilt*, gärna genom att skriva ner dem i punktform, sedan samtalar eleverna i par och slutligen lyfts *alla* elevernas tankar och åsikter i ett helklassamtal som sammanfattas på tavlan av läraren, i form av punkter eller en tankekarta. Syftet med metoden är att ge varje elev goda förutsättningar att delta i det gemensamma samtalet. Då vi ger eleverna tid till reflektion och en möjlighet att formulera sina tankar i ord, innan de ombeds föra sin talan i klassrummet, gör vi också fler elever aktiva i klassrumssamtalet. Upplevs metoden som alltför tidskrävande kan du välja att hoppa över det första steget, enskilt, för att direkt låta eleverna samtala i par innan ni för upp samtalet på klassrumsnivå.

Demokratilogg

Demokratiloggen ger ett alternativ till muntligt samtal och går ut på att eleverna, i grupper om 3–5 personer, reflekterar tillsammans i skrift. Varje elev börjar med att skriva en egen reflektion kring något de reagerat på i texten, sedan skickas denna reflektion runt i gruppen tills alla medlemmar skrivit ner sina tankar kring den förstes reflektion och gruppens samlade reflektioner kommer tillbaka till eleven som ursprungligen skrev den. Det här är ett bra sätt att träna kommunikation i skrift, samtidigt som det ger samma utrymme för alla i gruppen att uttrycka sina tankar, något som kan vara svårt att skapa i en muntlig diskussion.

Förslag på hjälpfraser och bindeord för att utveckla ett resonemang

För att stötta eleverna att utveckla sina resonemang kan det vara bra att erbjuda hjälpfraser. Dessa kan med fördel sitta uppe på väggen i klassrummet så att eleverna har tillgång till dem under arbetets gång.

- Jag tycker ... för att... men det skulle också kunna vara ...
- Jag anser ... , eftersom ...
- Å ena sidan ... å andra sidan ...
- Vissa menar att ... , medan andra tycker att ...
- ... dessutom ...
- ... eftersom ...
- ... och ...
- ... alltså ...
- ... därför att ...

Litteraturgrupper

Dela in eleverna i grupper om fyra till fem elever och använd dessa grupper genom hela arbetets gång. Detta för att skapa trygghet och möjlighet till utveckling av samtalen. Elever är olika bra på att arbeta självständigt i grupper. Om du har en klass som har svårt att arbeta självständigt i mindre grupper kan du välja mer gemensamt arbete i helklass och komplettera med eget skrivande som reflektionsform. Vill du träna eleverna i att arbeta i litteraturgrupper kan du också ta någon grupp i taget att samtala tillsammans med så att de får öva på det, med dig som samtalsledare.

Loggbok

En loggbok kan se ut på olika sätt, den kan vara digital eller analog. Viktigt är att den fungerar som en plats för eleven att samla sina reflektioner under läsningens gång. I loggboken svarar eleverna på de frågor som ställs i samband med litteraturarbetet. Ge eleverna respons på det de skriver och diskuterar, antingen enskilt eller i helklass, så att deras reflektionsförmåga och förmåga att underbygga sina resonemang utvecklas under läsningen av texterna.

Visa gärna goda elevexempel längs vägen för att tydliggöra för eleverna hur de kan arbeta och tänka för att utveckla sina egna reflektioner.

Two stars and a wish

Modellen ger en struktur för kamratrespons och innebär att eleverna visar på två positiva ställen i texten, exempelvis där de tycker att kamratens tankar är intressanta, väl underbyggda eller får dem att själva tänka annorlunda, samt något ställe i texten som skulle kunna utvecklas. Efter att eleven fått ta del av kamratens respons, ges denne möjlighet att ändra i texten för att göra förbättringar utifrån förslagen.

Före läsning

Börja läsa *Att återvända till livet* genom att göra en närläsning av följande citat:

1. ”Vi föddes på 1930-talet, en alldeles olämplig tid för ett judiskt barn att komma till denna värld på. Andra världskriget bröt ut 1939 och i samband med det som nu kallas Förintelsen mördades 1 500 000 judiska barn i Europa. Vi råkade överleva.”
Närläs det första stycket ur prologen tillsammans innan eleverna har fått tillgång till boken. Fundera kring det som står där tillsammans med följande frågor:
  - Vem/vilka är det som berättar?
  - Vad vet ni om 1930-talets Europa?
  - Vad vet ni om Förintelsen?
  - Vad kan det ha varit som gjorde att just de här barnen överlevde och idag kan berätta om sina erfarenheter? Vilka omständigheter kan ha påverkat?
2. Uppmärksamma eleverna på bokens parallellhandling innan de själva börjar läsa boken. Det finns i början inte angivet vem som berättar. Lässvaga elever behöver hjälp att hitta strategier för att veta vem som berättar just nu. I samband med att ni tillsammans läser de första kapitlen av boken, finns några enkla frågeställningar som eleverna kan ha med sig i läsningen av hela boken. Dessa frågeställningar finns här samt i första uppgiften under rubriken under läsningen.
  - Vem är det som berättar?
  - Var befinner sig hen?
  - När utspelar sig innehållet?
3. Läs sedan resten av prologen tillsammans, gärna med varsin bok för eleverna. Här är det bra att ha en karta till hands, för att kunna peka ut de platser som förekommer i texten.
4. Efter att ni har läst prologen, lyft följande frågor:
  - Hur kom det sig att Dina och Jovan överlevde? Vad framgår i texten?
  - De överlevde, men undkom inte krigets fasa. Den här boken handlar inte i första hand om vad som hände under krigsåren, utan efteråt och hur de tagit sig igenom allt det svåra – hur de återvänt till livet. Vad tror ni krävs för att en människa som upplevt så svåra saker ska kunna komma tillbaka till livet?
  - Dina och Jovan upplever att de frågor de får när de föreläser om sina upplevelser för ungdomar har förändrats. På vilket sätt har frågorna förändrats? Vad tror de att det beror på, enligt texten? Har du några egna idéer kring varför frågorna kan ha förändrats?

5. Dina och Jovan skriver att de bar omkring på en osynlig ryggsäck (s. 9), vars börda de alltid kände. När de gått i pension öppnade de ryggsäcken och deras minnen flög ut som kraxande svarta fåglar.
- Vad tänker du om att använda metaforen ”ryggsäck” för att beskriva hur de levde med det som de varit med om?
  - Vad tror du att liknelsen ”som kraxande svarta fåglar” symboliserar?
  - Vilken symbolisk betydelse tror du att färgen svart har?
  - Författarna använder metaforer, liknelser och symbolik, för att beskriva hur de upplevde sina minnen. Vad tycker du att det tillför berättelsen och hur hjälper det läsaren att förstå de känslor som beskrivs?
  - Bär alla människor omkring på ”ryggsäckar”? Resonera kring vad dessa skulle kunna innehålla och vad vi kan lära av det som Dina och Jovan skriver om.

Under läsning

Vi har delat upp boken i tre delar och föreslår att eleverna läser en del i taget och sedan arbetar med tillhörande uppgifter till den delen, innan de tar sig an nästa del. Till varje del finns frågor att arbeta med. Du väljer själv vilken metod eleverna använder när de arbetar med frågorna.

Eleverna behöver få tillgång till frågorna innan läsningen så att de vet vad de behöver ha i åtanke medan de läser. Uppmuntra dem gärna att läsa med ”pennan i handen”, det vill säga anteckna sidor eller annat som de vill återkomma till i sina reflektioner.

Genom hela boken får vi omväxlande följa Dina och Jovans perspektiv. För att hjälpa eleverna att följa med i de båda berättelserna, kan det vara bra att läsa åtminstone de två första kapitlen högt tillsammans och efter vart och ett av dem ställa frågorna:

- Vem är det som berättar?
- Var befinner sig hen?
- När utspelar sig innehållet?

Dessa frågor kan eleverna sedan ha med sig in i den självständiga läsningen för att på så sätt lättare hålla ordning på vems berättelse de får ta del av i det aktuella kapitlet.

Del 1 sidan 7-124 "Ensamhet"

1. Hur skulle du beskriva Dina och Jovans första tid efter krigets slut?
  - Hur ser deras vardag ut?
  - Vilka människor omger dem?
  - Hur hanterar de minnena efter kriget?
  - Finns tecken på hopp?
  - Vad är lika/olika i deras berättelser?
2. Både Dina och Jovan upplever en stor ensamhet efter kriget då så många människor i deras närhet tagits ifrån dem.
  - Hur beskriver de ensamheten?
  - Hur hanterar de den?
  - Vad är lika/olika i deras berättelser?
3. Ibland funderar Jovan på att begå självmord, men inser att det inte skulle ge honom hans familj tillbaka. Ytterligare en anledning ger han på sidan 124, nämligen: *"jag får inte svika alla de goda och modiga människor som riskerat sina liv för att rädda mig."*
  - Vilka är det han tänker på tror du? Vilka människor har under och efter kriget funnits där för honom och genom ibland små, ibland stora gärningar, bidragit till hans överlevnad?
4. Gå tillbaka till s. 100. Jovan förstår att hans lärare uppfattar ordet jude som en förolämpning.
  - Vilken är Jovans reaktion?
  - Finns det sammanhang där ordet jude fortfarande idag används som en förolämpning?
  - Varför tror du att det så i så fall?
  - Finns det andra grupperns namn som också används på ett nedsättande sätt?
  - Hur tror du att det påverkar gruppen?
5. Gå tillbaka till s. 103. Dina är med om en liknande situation med en lärare som uttrycker att hemlandets författare inte är Dinas författare och hon reflekterar:
"Nu i femtonårsåldern blir jag för första gången påmind om att det finns folk i min omgivning som inte accepterar att det här landet där jag är född är mitt hemland."
  - Tror du att människor som är födda i Sverige kan uppleva samma sak, att det inte räcker med att vara född och uppvuxen här för att få betrakta Sverige som sitt hemland?
  - Vem är det som bestämmer vem som är "svensk"?
  - Ställs det olika krav på olika människor för att de ska få se sig själva som svenskar?
6. I de här uppgifterna har vi valt att kalla Del 1 för "Ensamhet".
  - På vilket sätt tycker du att den rubriken sammanfattar innehållet i Del 1?
  - Finns det andra teman i texten som du tycker är lika viktiga som ensamhet? Visa på exempel från texten och förklara hur du tänker.
7. Välj ett citat från boken som du tycker är viktigt för berättelsen, skriv av det. Motivera varför du valde det genom att förklara varför det är viktigt i berättelsen.

Del 2 sidan 125–170 "Identitet"

1. Gå tillbaka till s. 153–155. Jovan och Lilly diskuterar viktiga, existentiella frågor, på kollot. Frågor som varit viktiga tidigare i historien och som är lika aktuella idag. Vad svarar du på frågorna?
  - Varför fick just de överleva?
  - Ska man hämnas?
  - Finns det ett rättvist straff för mördarnas illdåd?
  - Hur skulle du ha ställt dig om du fått erbjudandet att agera kapo och samarbeta med nazisterna för att rädda ditt eget liv? Dina anhörigas liv?
  - Får man lägga skulden och ansvaret på ett helt folk?
  - Hur ska man ställa sig till det tyska folket? Till tyskarnas språk, bilar, öl och kultur? Till mördarnas barn?
  - Ska man assimilera sig eller sträva efter att leva ett judiskt liv trots, eller på grund av det som har hänt?
  - Ska man leva kvar i landet där mycket av det smärtsamma har hänt, eller ska man lämna allt och börja om på nytt i Israel, Amerika, Australien eller på en öde ö i Stilla havet?
  - Kan man förlåta förövarna?
2. Landet Jugoslavien förändras under berättelsens gång. I början (s. 99) beskriver Jovan landet som en sammansmältning av nationaliteter, men längre fram läser vi om hur nationalismen tilltar i det multikulturella Jugoslavien (s. 271).
  - Hur beskrivs förändringen?
  - Hur påverkar förändringen Dina, Jovan och många andra Jugoslaviska judars beslut att lämna landet?
  - Ta reda på mer om hur Jugoslavien bildades och om hur landet senare splittrades. Vilka bakomliggande orsaker finner du till det som sker i landet? Jämför den information du hittar med den beskrivning av Jugoslavien vi får framför allt i Jovans berättelse. Vad tror du kan orsaka eventuella skillnader i beskrivningarna?
3. Identitet handlar om det som är jag, det vill säga mina tankar, åsikter och min personlighet. Till ens identitet kan många olika saker kopplas t.ex. En persons namn eller smeknamn, fritidsintressen, ursprung, politiska åsikter, musiksmak, språk, kultur, religiös tillhörighet osv. Både Dina och Jovan funderar mycket kring vilka de är och vad de behöver för att hitta sig själva och bli lyckliga.
  - Hur beskriver Jovan sig själv?
  - Hur beskriver Dina sig själv?
  - Vad är viktigt i din identitet? Finns det likheter med det som Jovan och Dina beskriver om sig själva?
4. Både den judiska ungdomsklubben och det judiska sommarkollot är betydelsefulla platser för Dina och Jovan.
  - På vilket sätt är de viktiga?
  - Vad får de där som de inte finner på andra platser i sin vardag?
  - Hur tror du att dessa platser påverkar deras identitet?
  - Vad tror du att det kan det tillföra ett samhälle att skapa mötesplatser för människor med liknande erfarenheter eller människor som delar en viss kultur?

5. I den här andra delen börjar Jovan hitta sig själv och vi kan se att han kan känna glädje. Visa med exempel från boken på det och resonera kring vad det är som bidrar till utvecklingen.
6. I den här delen blir kapitlen ibland väldigt korta, t.ex. på sidan 196–197.
  - Resonera kring varför författarna väljer att göra så.
  - Föredrar du de längre eller de kortare kapitlen? Beskriv hur din läsupplevelse påverkas.
7. Boken är skriven med en parallellhandling, det vill säga den berättar två delvis separata berättelser parallellt. Redan innan Dina och Jovan möts i verkliga livet, möts dock deras berättelser genom de gemensamma upplevelser de beskriver. Första gången sker detta i prologen där de båda berättar att de var de yngsta överlevarna i sina respektive hemstäder. Var uppmärksam i läsningen av den här delen av berättelsen.
  - Ge fler exempel på hur de parallella berättelserna knyts ihop med hjälp av sitt innehåll.
  - Hur bidrar detta sätt att skriva till att göra två berättelser till en? För att få hjälp med uppgiften kan du t.ex. läsa sidan 140–143 igen.
8. I de här uppgifterna har vi valt att kalla Del 2 för ”Identitet”.
  - På vilket sätt tycker du att den rubriken sammanfattar innehållet i Del 2?
  - Finns det andra teman i texten som du är lika viktiga som identitet? Visa på exempel från texten och förklara hur du tänker.

Del 3 sidan 271–338 ”Det nya landet”

1. Vad är det som gör att Dina och Jovan bestämmer sig för att flytta till ett annat land?
  - Vem av dem är det som verkar mest drivande i frågan? Förklara hur du ser det och motivera med hjälp av exempel ur texten.
  - Vilka länder diskuterar de och varför faller valet på Sverige?
  - Tror du att samma anledningar som var viktiga för Dina och Jovan, kan spela roll idag, när människor väljer att flytta till Sverige? Ge exempel.
2. Även om en person väljer att flytta och det nya landet erbjuder bättre levnadsvillkor, finns det nästan alltid svårigheter med att flytta till ett nytt land.
  - Slå upp och förklara orden integration, assimilering och segregation i din loggbok. Använd dem när du för ditt resonemang i frågorna nedan.
  - Vilka svårigheter stöter Jovan på?
  - Vilka svårigheter stöter Dina på?
  - När människor migrerar söker de sig ofta till andra människor med samma ursprung. I många storstäder i t.ex. USA finns Chinatown och i New York finns svenska kyrkan dit många svenskar söker sig för att äta en kanelbulle och för att dela andra svenska sedvänjor och erfarenheter. Hur påverkas integration, assimilation och segregation av det här mänskliga behovet?
  - Hur påverkas en människas identitet av migration? Varför kan det exempelvis upplevas som viktigare att fira högtider när du flyttat utomlands än det var i hemlandet?
3. I boken kan vi ana att Jovan lättare kommer in i det svenska samhället än vad Dina gör. Resonera kring vad som påverkar det utifrån vad de berättar för oss. Kom ihåg att hänvisa till texten i ditt resonemang.
4. I sista kapitlet i boken diskuterar familjen vilket språk de ska prata hemma.
  - Vilka argument för de fram för att prata svenska?
  - Vad gör att de bestämmer sig för att prata serbiska hemma?
  - Tycker du att de fattar rätt beslut? Motivera ditt svar.
  - Man brukar säga att språket är ”nyckeln in i samhället”. Vad menas med det uttrycket? Hur kan du se att det stämmer i boken?
5. Del 3 var den svåraste delen att ge en rubrik till.
  - Vad tror du gjorde att den var särskilt svår?
  - Tycker du att rubriken ”Det nya landet” passar eller vill du byta. Resonera kring vad du tycker att den tredje delen av boken ska kallas.

Efter läsningen

Här finns mer övergripande frågor att arbeta med efter avslutad läsning. Välj vilken metod ni arbetar med och om uppgifterna utförs muntligt, skriftligt eller både och, utifrån vilka förmågor gruppen behöver träna på.

1. En genomgående känsla i boken, och ett av dess teman, är ensamhet och en känsla av utanförskap.
  - Ge exempel på hur känslan tar sig uttryck hos Jovan och Dina?
  - Har du några liknande upplevelser, det vill säga att du har känt dig ensam eller utanför? Vilka likheter och skillnader finns det mellan din upplevelse och den som Jovan och Dina berättar om?
  - Finns det något människor runt dig, Dina och Jovan, kan göra för att minska känslan av ensamhet?
2. Texten är en vittnesskildring.
  - Vad är det?
  - Hur kan vi använda den som en källa för att lära oss mer om Förintelsen och livet efter?
  - Vad tillför vittnesskildringar en historisk händelse? Varför tror du att de är så viktiga och på vilket sätt kan de fördjupa vår förståelse av en historisk händelse?
  - Varför är det bra att använda annan information tillsammans med vittnesskildringar, om vi vill lära oss om en historisk händelse?
3. På sidan 11 skriver Dina och Jovan att de när de föreläste för elever fick frågan: "Hur blev ni hela?".
  - Hur besvaras den frågan i boken?
  - Vad tror du behövs för att människor som varit med om fruktansvärda saker ska kunna bli hela igen?
4. Titta på följande klipp:
<https://www.youtube.com/watch?v=IgQWLEPSjhg>
  - Vilken ytterligare information får vi om författarna genom klippet?
  - Påverkar klippet din upplevelse av boken?
  - Vad kan vi lära oss av boken och av klippet?
  - Vad kan vi göra för att något som Förintelsen inte ska hända igen?
  - Vad kan omgivningen göra för att människor som varit med om fruktansvärda saker ska bli hela igen?
5. Förintelsen kräver att vi tar del av både fakta och vittnesskildringar för att förstå vad som hände.
  - Har du läst, sett eller hört något annat om Förintelsen?
  - Vilka likheter och skillnader ser du i den här boken jämfört med annat som du har sett, hört och upplevt?
6. Vid folkmord och etniska rensningar går mycket förlorat. Det var också slutligen syftet med Förintelsen, att utrota det judiska folket. Därför dödades barn i stor utsträckning. Sammanlagt dödades ca 6 miljoner människor under Förintelsen. Från Dinas hemstad överlevde 19 judar och hon var den yngsta. Från Jovans hemstad överlevde 38 judar och han var den yngsta. I andra städer och byar utrotades hela den judiska befolkningen. Vi måste därför när vi pratar om Förintelsen, men också om andra folkmord, förstå vad som gått förlorat.
  - Både Dina och Jovan berättar för oss om förluster de upplevt. Ge exempel på sådana. Försök förutom att tänka på antalet människor också se vad som gått förlorat när dessa människor försvann.
  - Finns det saker som Dina, Jovan och andra personer i boken gör för att ta tillbaka en del av det som annars skulle ha gått förlorat i Förintelsen?
  - Hur kan den här boken, och andra med den, bevara det som hänt och minska det som annars hade gått förlorat?

Om du vill lära mer om arbetet med att samla in vittnesskildringar och att bevara minnet av de som dog under Förintelsen, finns här ett urval av länktips:

Barnen som överlevde Förintelsen

<https://urskola.se/Produkter?q=barnen+som+%C3%B6verlevde+f%C3%B6rintelsen>

Forum för Levande historia

<https://www.levandehistoria.se/>

Yad Vashem – The World Holocaust Remembrance Centre

<http://www.yadvashem.org/>

Litteraturtips

- *Om detta må ni berätta* – finns att beställa gratis
- *Vi kommer snart hem igen*, Jessica Bab Bonde och Peter Bergting
- *Anne Franks dagbok*
- *En reva av nätet: och där slank jag ut*, Dina Rajs
- *Har du träffat Hitler?*, Jovan Rajs
- *Ombud för de tystade*, Jovan Rajs och Kristina Hjertén
- *Och i Wienerwald står träden kvar*, Elisabeth Åsbrink

Ytterligare tips finns om du söker på Förintelsen på bokhandlare på nätet eller besöker ditt närmaste bibliotek.